

PALEO- AKTUEEL

ARCHEOLOGIE IN 1997

9

RUG

Auteursrechten voorbehouden

Copyright 1998, Groninger Instituut voor Archeologie, Rijksuniversiteit Groningen

Druk- en bindwerk: Universiteitsdrukkerij, RuG

Omslag: golvend dekzand in de Wildervanksterdallen (pp. 23-26)

Omslagontwerp: J.M. Smit

Delen van deze uitgave mogen in andere publicaties worden overgenomen

mits zij van een duidelijke bronvermelding zijn voorzien

Inlichtingen: Groninger Instituut voor Archeologie, Poststraat 6, 9712 ER Groningen

ISBN 90-367-0945-8

PALEO-AKTUEEL

9

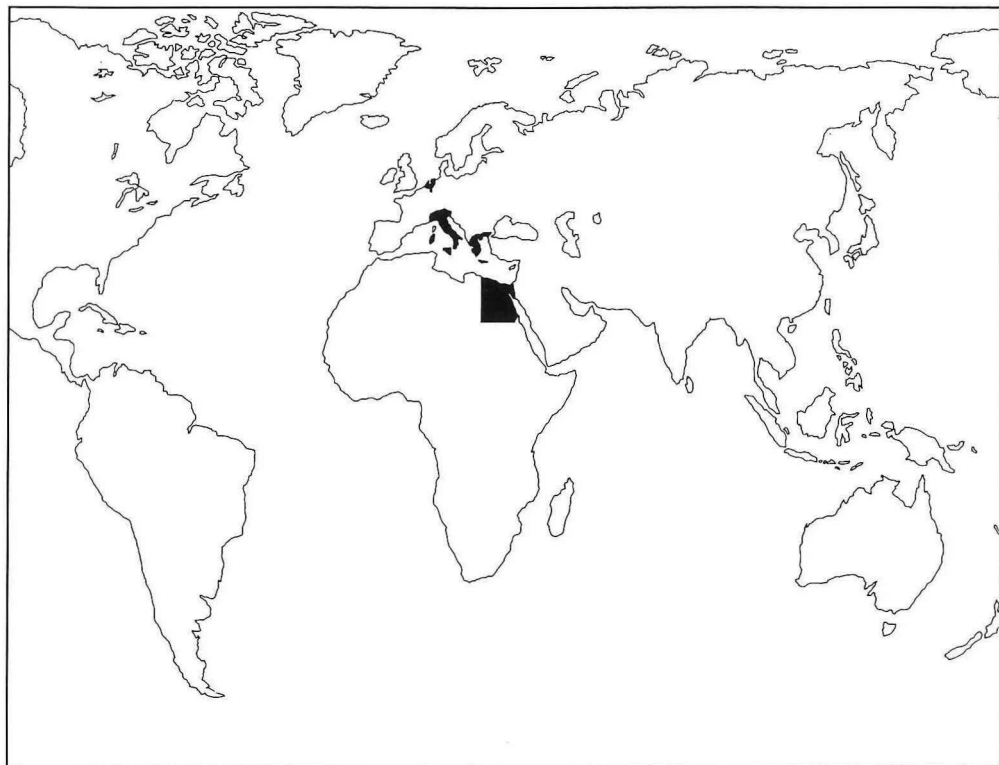
redactie

Mette Bierma
Jurjen M. Bos
Otto H. Harsema

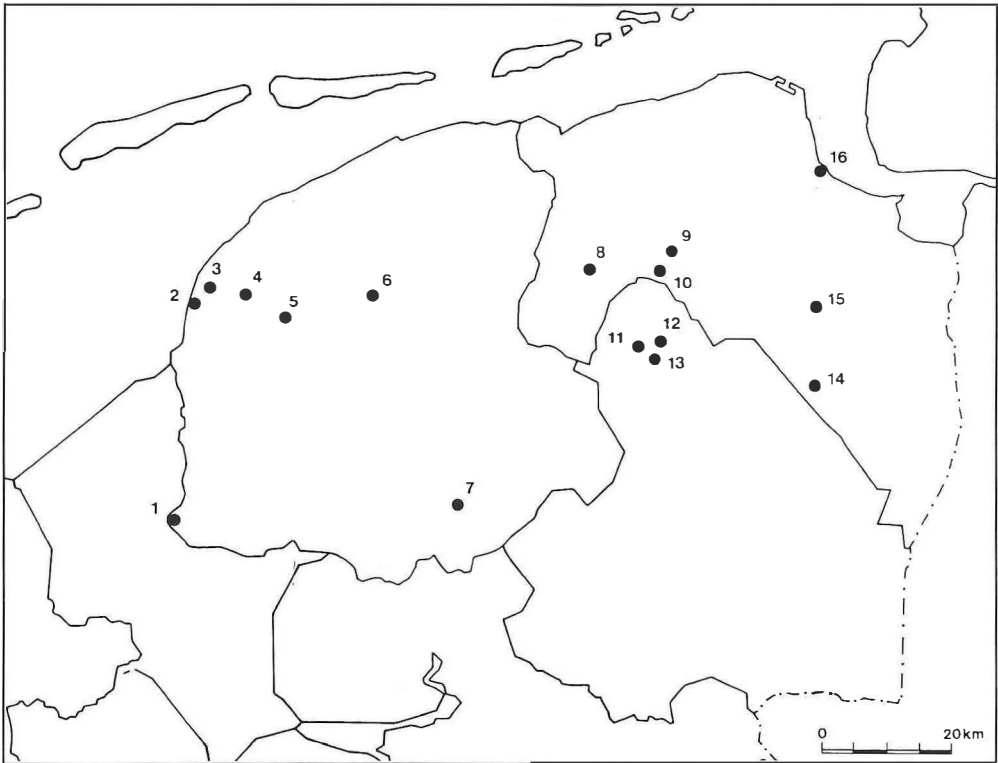
Vakgroep Archeologie

Groningen, 1998

In deze aflevering: Egypte, Griekenland, Italië, Nederland.

In deze aflevering uit Noord-Nederland: 1. Stavoren; 2. Harlingen; 3. Wijnaldum; 4. Franeker; 5. Winsum; 6. Zuidertrimdeel; 7. Oldeholtwolde; 8. Oldekerk; 9. Selwerd; 10. Liewerderwolde; 11. Lieveren; 12. Winde; 13. Hooge Veld; 14. Wildevanksterdallen; 15. Zuidbroek; 16. Delfzijl.

INHOUD

L. JOHANSEN & D. STAPERT	
Een gezin met drie vuursteenbewerkers: de <i>refitting</i> -analyse van Oldeholtwolde (Fr.)	9
O. DE GRAAF, L. JOHANSEN & D. STAPERT	
Drie jongpaleolithische vindplaatsen in noordelijk Drenthe	14
M.J.L.Th. NIEKUS, D. STAPERT & L. JOHANSEN	
Een <i>Federmesser</i> -vindplaats bij Doetinchem (Gld.), met vijf <i>retouches</i> rond een haard	18
M.J.L.Th. NIEKUS & H.A. GROENENDIJK	
Mesolithisch onderzoek in de Wildervanksterdallen (Gr.)	23
J.T. ZEILER	
Kleine knagers in het neolithicum. Resten van woelmuizen als informatiebron bij landschapsreconstructies	27
M. KLEIBRINK & M. SANGINETO	
De franjestijl & Co. Over mat-beschilderd aardewerk uit de altaaras op de 'Timpone della Motta', Francavilla Marittima	30
M.J. HAAGSMA	
Baubo in de put. Resultaten van de opgravingen in Huis 9 in Halos, 1997	36
H.R. REINDERS & A.H. KLOOSTERMAN	
Hellenistische muntvondsten uit Nieuw Halos	40
P.A.J. ATTEMA	
Romeinse kolonisatie ten zuiden van Rome (4), veldverkenningen in het hoogland van de Romeinse kolonie <i>Setia</i> (Centraal-Italië)	46
R. CAPPERS	
Perziken en pepers in de woestijn: voedsel en handel in Romeins Berenike	51
T. LOOIJENGA	
De naam van de Bataafse god Hercules Magusanus	56
A.M. BAKKER	
Een smid in het kamp: Romeinse ijzeren wapens van het Kops Plateau te Nijmegen (Gld.)	60
J.M. BOS, M.J.L.Th. NIEKUS, J. SCHEFFER & T.B. VOLKERS	
Opgraving Winsum-Bruggeburen: Romeinen in Friesland!	65
J. BAZELMANS	
De Friezenaam en het laatromeinse bewoningshiaat in het noordelijk kustgebied	70

M. HUISMAN	
Over oude en nieuwe Friezen, vanuit het perspectief van de metaalvondsten op de terp Tjitsma, Wijnaldum (Fr.)	74
W. PRUMMEL	
Dieren als grafgiften op vroegmiddeleeuwse brandstapels in de terpen	77
H. HALICI	
Gebruiksvoorwerpen van been en gewei uit de terp Tjitsma, Wijnaldum (Fr.)	81
H.A. GROENENDIJK & G.J. DE LANGEN	
Gods hof als bewaarplaats. Vooronderzoek naar de middeleeuwse kerk van Oldekerk, gem. Grootegast (Gr.)	84
H.A. GROENENDIJK & J. MOLEMA	
Een middeleeuws steenhuis op het bedrijventerrein 'De Gouden Driehoek' te Zuidbroek (Gr.)	88
M.J.L.Th. NIEKUS, C. TULP, J.M. BOS & J.H. ZWIER	
Een terpje in Harlingen, gemeente Harlingen (Fr.)	94
F.E. VREDE	
Archeobotanisch onderzoek in Lieuwerderwolde (Gr.)	96
A. JAGER	
Een aanzet tot een archeologische inventarisatie van het Zuidertrimdeel (Fr.)	100
A. UFKES	
Evaluatie van een monument, kloosterterrein Selwerd (Gr.)	103
J.L. VAN BEEK & A. UFKES	
Fysisch-antropologische studie van 'Charlie', het skelet van Selwerd (Gr.)	107
A. JAGER	
Van schuur tot stadshuis: onderzoek aan pand Zilverstraat 10 te Franeker (Fr.)	111
A. UFKES	
Een nieuw licht op de reconstructie van het blokhuis van Stavoren, gemeente Nijefurd (Fr.)	114
P.B. KOOI	
Stichtelijke beelden	118
S. BOTTEMA	
Over het gedrag van lokganzen	122

EEN FEDERMESSER-VINDPLAATS BIJ DOETINCHEM (GLD.), MET VIJF *RETOUCHOIRS* ROND EEN HAARD

Marcel J.L.Th. Niekus, Dick Stapert & Lykke Johansen¹

De opgraving

Begin april 1994 vond amateur-archeoloog Gerard Beekema (Silvolde) een aantal vuurstenen artefacten bij een pas uitgegraven gracht. Deze gracht ligt langs een nieuwe weg naar de destijds in aanbouw verkerende woonwijk Dichteren ten zuidwesten van Doetinchem. De vindplaats is gesitueerd in de dalvlakte van de Oude IJssel, op een lage zandrug westelijk van een zijgeul. Spoedig na de ontdekking volgde een opgraving door een groep enthousiaste amateur-archeologen uit de streek (Van de Graaf & Van Tuijl, 1994). De dagelijkse leiding van de opgraving was in handen van Willem-Simon van de Graaf en Gerda van Tuijl (onder supervisie van de provinciaal-archeoloog R.S. Hulst, ROB).² Op geringe diepte onder het maaiveld kwamen sporen uit de ijzertijd aan het licht, waaronder een afvalkuil met veel aardewerkscherven. Daaronder kon ongeveer de helft van een steentijdkampementje met een haard worden onderzocht. De andere helft werd verwijderd door de graafmachine, hetgeen tot de ontdekking leidde. Tijdens de opgraving (een vlak van 7×4 m) werden de vondsten verzameld in vakjes van 40×50 cm, met name door de grond te zeven.

Op het einde van de opgraving, die duurde van half april tot begin juni, werd Stapert benaderd door W.-S. van de Graaf, op advies van R.S. Hulst. Na een verkennend bezoek (24 mei) namen Stapert en Niekus gedurende een week deel aan het werk bij Dichteren; de nadruk lag daarbij op profielstudie. Met behulp van een machine werd direct ten westen van de opgraving een 2 m diep profiel aangelegd. In het veld werd over de interpretatie ervan gediscussieerd met bodemkundige W. van de Westeringh (Wageningen) en districts-geoloog E.A. van de Meene (RGD).³ Ter plaatse ligt een laag eolisch (door de wind afgezet) zand, 1,5 m dik, op ri-

vierafzettingen uit de laatste ijstijd. Het eolisch zand is lokaal ontstaan, door verstuiving van eerder afgezette rivierzanden.⁴ Op ongeveer 0,5 m boven de basis van het eolische pakket was een bleke band zichtbaar, vooral na enige tijd uitdrogen. Deze bleke zone bevindt zich op dezelfde diepte als het vondstniveau in de opgravingsput een paar meter verder. Uit de bleke band in het profiel kwam tijdens het schoonmaken een verbrande kern tevoorschijn, op een afstand van ongeveer 5,5 m tot de hieronder beschreven haard. Naar onze overtuiging is de bleke band een zwak ontwikkelde bodem uit het Allerød Interstadiaal. Het vuursteenmateriaal kan aan de *Federmesser*-traditie worden toegeschreven, hetgeen de stratigrafische interpretatie ondersteunt.

De haard

In de noordwand van de gracht was onder het ijzertijdniveau plaatselijk een opvallende rode verkleuring zichtbaar. Tijdens de opgraving bleek dat in het vlak nog ongeveer de helft van een min of meer ronde vlek met roodverkleuring aanwezig was; de oorspronkelijke diameter zal ongeveer 1 m hebben bedragen. Vooral het centrale deel was intensief rood (fig. 1: boven). Elders in het vlak was een dergelijke rode kleur niet zichtbaar (wel allerlei tinten bruin). Binnen de rode vlek werden vele honderden fragmentjes verbrand bot aangetroffen, en een relatief kleine hoeveelheid houtskool. Het houtskool wordt onderzocht door dr. I.-L. Stuijts. We hebben hier ongetwijfeld te maken met een (halve) haard. Waarschijnlijk gaat het om een oppervlaktehaard, geen kuilhaard. Vergelijkbare haarden, archeologisch zichtbaar vanwege vlekken roodverkleurde grond met daarbinnen vele verbrande botfragmenten, kennen we van de belangrijke Duitse *Federmesser*-vindplaats Nieder-

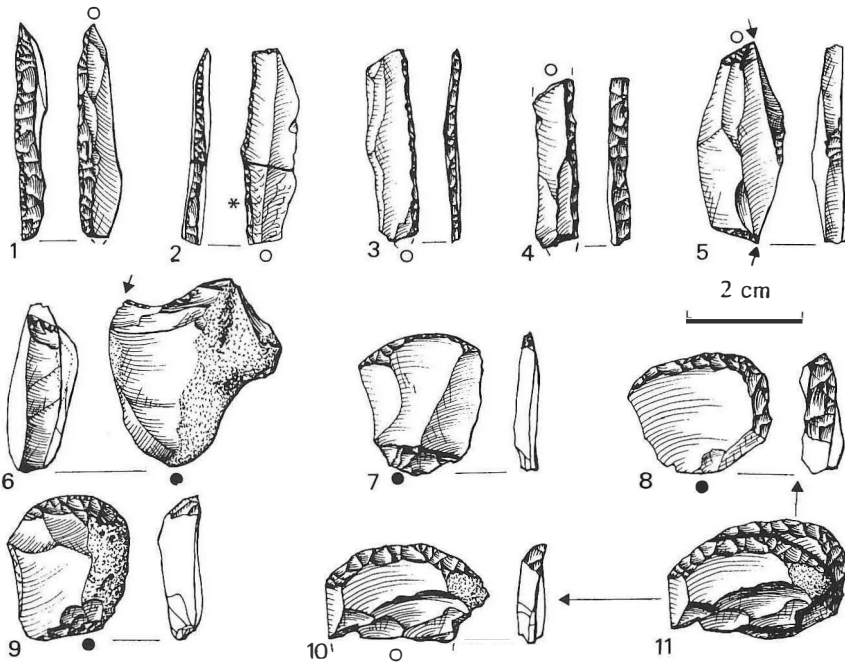
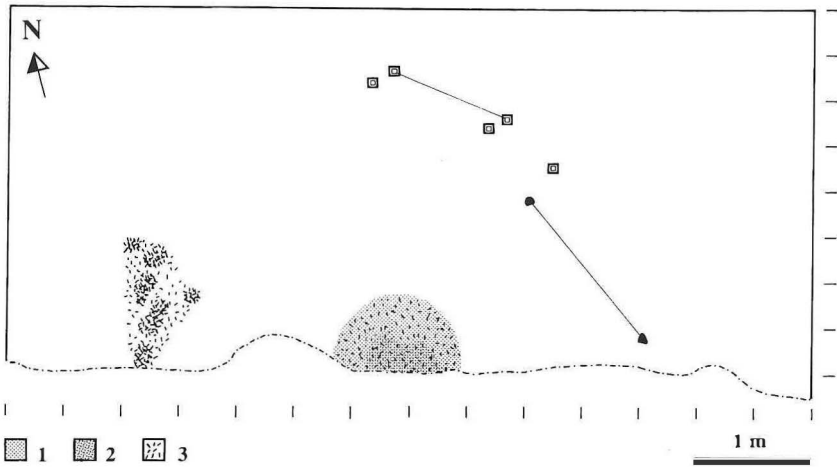

Fig. 1. Boven: schetskaartje van de opgraving. 1. Matige roodverkleuring; 2. Sterke roodverkleuring; 3. Verbrande botfragmenten. De locaties van de retouchoirs, en de refit-lijnen tussen passende fragmenten, zijn eveneens aangegeven; zwarte symbolen: exact ingemeten stukken, vierkantjes: stukken verzameld per vakjes van 40×50 cm (kaartje gebaseerd op gegevens van W.-S. van de Graaf en G. van Tuijl, Emmerich). Onder: enkele vuurstenen artefacten; 1. Tjongerspits; 2-4. Klingetjes met afgestompte rug of fragmenten van tjongerspitsen (nr. 2 bestaat uit 2 passende fragmenten); 5, 6. Stekers (nr. 5 is een dubbele stekers); 7-10. Afslagkrabbers; 11. Refitting (ventraal/dorsaal) van krabbers nrs. 8 en 10. Een asterisk geeft aan dat het stuk verbrand is. Tek. L. Johansen.

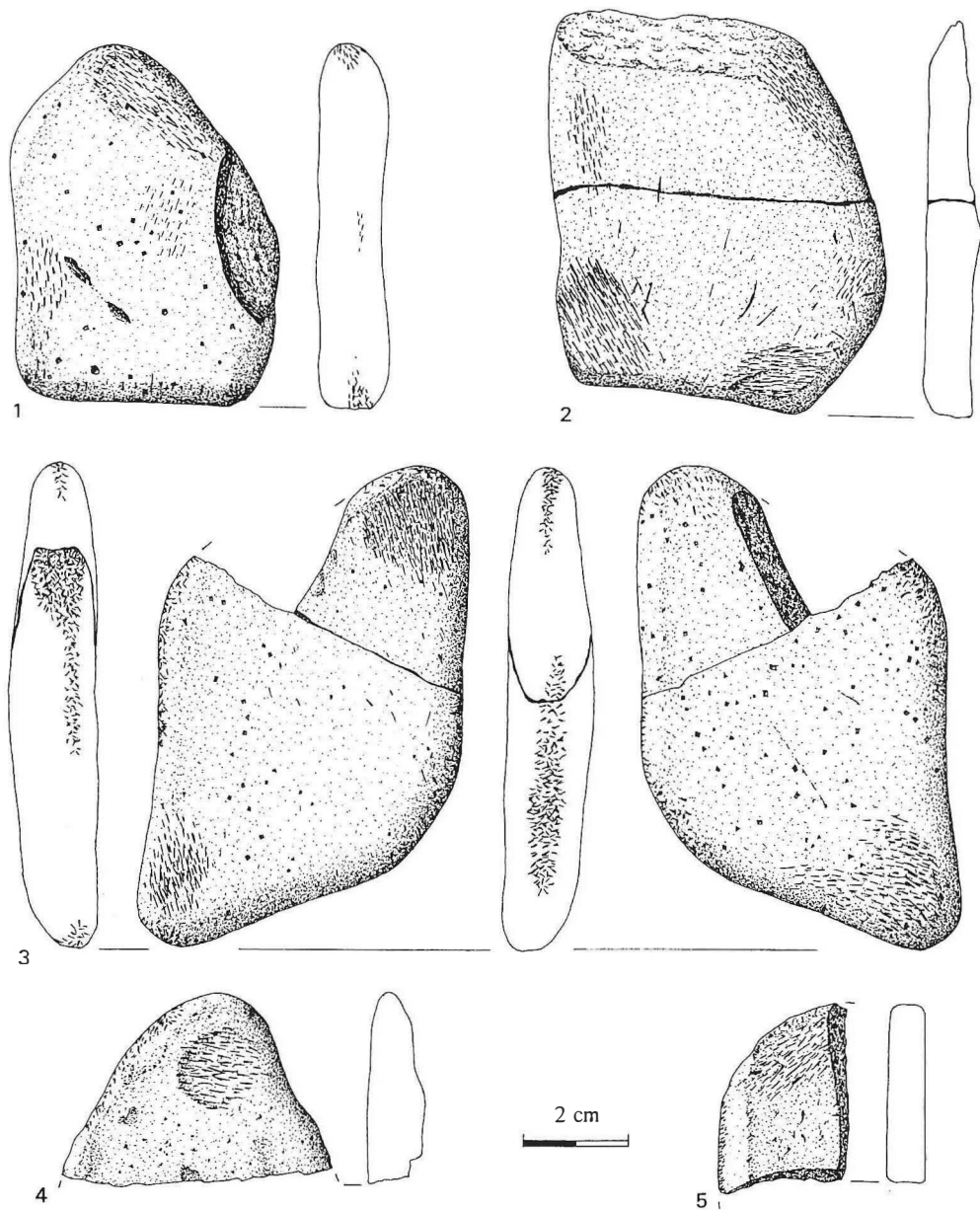

Fig. 2. De vijf retouchoirs van Doetinchem. Nrs. 2 en 3 bestaan uit twee passende fragmenten; nrs. 4 en 5 zijn fragmentair. Nrs. 1 en 3 zijn gemaakt van Revinien-kwartsiet. Tek. L. Johansen.

bieber (Bolus, 1992). Ongeveer 2 m ten westen van de haard was een tweede concentratie verbrand bot aanwezig, maar zonder een roodver-

kleuring van de grond. We denken daarom dat dit een plek is waar afval uit de haard werd gedeponerd, een dump. De grote aantallen ver-

brande botjes zullen histologisch worden bestudeerd door S. Kuipers. Enkele vogelbotten werden morfologisch herkend door R. Lauwerier (ROB; pers. meded.).

Vuurstenen artefacten

De vuurstenen artefacten moeten nog nader worden bestudeerd; we volstaan hier met summier opmerkingen. In totaal werden rond 13.000 artefacten verzameld, waarvan ongeveer 2200 groter zijn dan 1 cm. Meer dan de helft van alle vuurstenen is verbrand, hetgeen net als de grote hoeveelheden verbrand bot wijst op een belangrijke rol van vuurgebruik op deze vindplaats. Enkele tientallen kleine kerntjes werden geborgen; ook de klingen zijn vrij klein. Werktuigen zijn relatief gering in aantal. Afslagkrabbers komen het meest voor, stekers zijn met minder exemplaren vertegenwoordigd. Tenslotte zijn een aantal klingetjes met afgestompte rug aanwezig (merendeels gebroken) en enkele Tjongerspitsen (fig. 1: onder). Het meeste vuursteen lijkt van noordelijke herkomst, maar ongeveer een vijfde deel bestaat uit zuidelijke (Maas)vuursteen.

De retouchoirs

Een opvallende vondstcategorie in Doetinchem wordt gevormd door een serie zogenaamde *retouchoirs* (fig. 2). Na het samenvoegen van passende fragmenten zijn er vijf van deze werktuigen, waarvan drie fragmentair. Van één stuk mist een grotere splinter. Het betreft platte stenen (afkomstig uit riviergrind), rond 1 cm dik, met in de meeste gevallen een spits-ovale omtrek. Twee ervan (nrs. 1 en 3) zijn gemaakt van Revinien-kwartsiet (met kleine hoekige holtes, waarin oorspronkelijk pyrietkristallen zaten). Revinien-kwartsiet is een Maas-gesteente. Twee andere stukken bestaan eveneens uit fijnkorrelige kwartsiet. Het vijfde stuk (nr. 5) is van een afwijkend tufachtig gesteente gemaakt (G.J. Boekschoten, pers. meded.). Bij de grotere exemplaren zijn meerdere velden te zien waarbinnen vele fijne schrammen voorkomen. In enkele gevallen zijn ter plekke ondiepe kuiltjes ontstaan door herhaald gebruik. Behalve de schramvelden op de vlakken zijn ook vaak be-

schadigingen zichtbaar op de randen, met name in de spitse delen. Taute (1965) wijdde een uitvoerige studie aan dit soort werktuigen; zijn conclusie is dat ze gebruikt werden voor het retoucheren van vuurstenen werktuigen, vooral door directe percussie. Het merendeel van zulke werktuigen heeft 'dextrolaterale' schramvelden (rechts bij een rand, wanneer het betreffende deel van de steen omhoog wijst). Volgens Taute wijst dit op gebruik door een rechtshandig persoon.

De beste parallel voor Doetinchem is Niederbieber IV (in het Neuwieder Bekken, Midden-Rijn-gebied), waar negen *retouchoirs* voorkwamen (Bolus, 1992; Winter, 1987); deze zijn van het dextrolaterale type. Ook te Doetinchem komt deze vorm het meest voor, maar er is één stuk van 'gemengd' type, met naast dextrolaterale ook enkele sinistrolaterale schramvelden (links bij een rand; nr. 2). Als Taute gelijk heeft is dit stuk zowel door een rechtshandig als een linkshandig persoon gebruikt. Het is opvallend dat de vijf *retouchoirs* van Doetinchem in een halve cirkel om de haard lagen, op een afstand van ca. 2 m. Hetzelfde patroon kennen we van Niederbieber IV. Tenslotte willen we vermelden dat rond vijftien splinters van zulke werktuigen gevonden zijn (waarvan sommige delen van schramvelden dragen). De derde auteur heeft geprobeerd deze te *refitten* met de grotere stukken, maar tot nu toe zonder resultaat.

Summary

A new Federmesser site near Doetinchem is briefly described. A hearth was present here, as is evident from a semicircular patch of red-coloured soil. Within the red zone, many hundreds of small fragments of burnt bone were found. At about 2 m west of the hearth a concentration of burnt bone was present without red coloration of the soil: probably a dump. Among the flint tools, scrapers are predominant; furthermore there are burins and a series of Federmesser points and/or backed bladelets (fig. 1). An interesting aspect of the site is the presence of 5 (mostly fragmented) retouchoirs (fig. 2), mostly made of fine quartzite. These occurred in a semicircle around the hearth, at a distance of about 2 m. The retouchoirs of

Doetinchem are strikingly similar to those found at the Federmesser site of Niederbieber IV in Germany.

Noten

1. Institute for Archaeology and Ethnology, Vandkunsten 5, 1467 Kopenhagen K, Denemarken.
2. Wij zijn W.-S. van de Graaf en G. van Tuijl (Emmerich) zeer erkentelijk voor hun bereidheid om de nadere studie van de vondsten aan ons over te laten; we hopen over een paar jaar een meer omvattend rapport te kunnen publiceren.
3. Wij danken W. van de Westeringh en E.A. van de Meene voor hun vriendelijke medewerking.
4. Zie: Geologische kaart van Nederland 1:50.000, blad Arnhem Oost (40 ●).

Literatuur

- Bolus, M., 1992. *Die Siedlungsbefunde des späteiszeitlichen Fundplatzes Niederbieber (Stadt Neuwied)*. Bonn.
- Graaf, W.-S. van de & G. van Tuijl, 1994. De oudste bewoning van Doetinchem. *Kronyck van Deutekom & Salehem* 18 (nr. 73), pp. 57-63.
- Taute, W., 1965. Retoucheure aus Knochen, Zahnbein und Stein vom Mittelpaläolithikum bis zum Neolithikum. *Fundberichte aus Schwaben N.F.* 17, pp. 76-102.
- Winter, D., 1987. Retouscheure des spätpaläolithischen Fundplatzes Niederbieber/Neuwieder Becken (Fläche 50/14-56/20). *Archäologisches Korrespondenzblatt* 17, pp. 295-309.